

70. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2703.
71. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1079.
72. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1249.
73. Юрженко О. Одеському університету – сто років / О.Юрженко, З.Першина, Г.Вязовський. – Одеса: Маяк, 1965. – 100 с.
74. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.) / Г.І.Ясницький. – К.: вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.

* * *

УДК 328.123:277.4

О. Ляхно

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ОПОЗИЦІЙНИХ РУХІВ ПОМІЖ ВІРУЮЧИХ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ

У статті розкриваються об'єктивні та суб'єктивні причини кризи церкви Євангельських християн-баптистів у СРСР, у тому числі й Україні, упродовж 1940-х – початку 1960-х рр. Наводяться різні аргументи вчених-релігієзнавців і безпосередніх учасників розглядуваних подій щодо виокремленої проблеми наукового пошуку.

Ключові слова: *Євангельські християни-баптисти, конфесія, криза, опозиція, розкол.*

Як відомо, упродовж 1960-х – 1980-х рр. на території Радянського Союзу фактично діяло два релігійних центри конфесії Євангельських християн-баптистів (ЄХБ): легальний, визнаний радянськими та партійними органами влади (Всесоюзна Рада ЄХБ), і нелегальний, утворений із тих осіб, котрі відійшли від ВР ЄХБ (спочатку він носив назву «Ініціативна група», а пізніше – «Організаційний комітет зі скликання надзвичайного Всесоюзного з'їзду церкви ЄХБ»; з 1965 р. – Рада Церков ЄХБ (РЦ ЄХБ) як очільник Стілки Церков (СЦ ЄХБ).

Визначення передумов і причин організаційного розколу в радянському євангельсько-баптистському братстві на теренах України й утворення церковної опозиції в конфесії до цих пір залишається науковою проблемою.

Загалом дослідники виділяють кілька причин кризи церкви ЄХБ у 1940-х – на початку 1960-х рр. Одна група (переважно духовні діячі та конфесійні історики церкви) вказує на зовнішні, штучні причини кризи; у свою чергу позаконфесійні дослідники (переважно радянські)

стверджують, що причини кризової ситуації поміж віруючих громад ЄХБ лежать у внутрішньому мікросередовищі цієї конфесії.

Лідери релігійної опозиції в церкві ЄХБ убачали причини кризи в наступному: а) головна причина «руйнування громад», відступлення від віри та зменшення релігійної активності – «проникнення до середовища віруючих мирських ідей, плотських інтересів і пристрастей», тобто вплив соціального, політичного, технічного та культурного розвитку; б) «об'єднанні церкви з державою», у результаті чого в церкві «панують людські постанови»; в) політиці ВР ЄХБ, спрямованої на підкорення інтересів церкви інтересам держави та підбір кадрів для управління церквою, повністю лояльних до настанов партії й радянського уряду.

Г. Крючков поміж причин появи ВР ЄХБ називає воєнний час і загострені через це релігійні почуття народу. Як наслідок – повсюдне виникнення груп і релігійних об'єднань, що загрожувало небезпекою утворення незалежного духовного центру; необхідність мобілізації усіх сил, засобів і настроїв для перемоги у війні [8, с. 6].

У свою чергу конфесійне видання з історії церкви ЄХБ провідними причинами розколу вважає: некомпетентність окремих старших пресвітерів через відсутність богословської підготовки і духовного досвіду; нестачу молитовних будинків, духовної літератури, священнослужителів; порушення принципу обрання громадами пресвітерів і їх призначення зверху ВР ЄХБ і старшими пресвітерами регіону; доктринальні протиріччя між віруючими церкви ЄХБ і Християнами віри Євангельської (ХВЕ), баптистами та євангельськими християнами; існування значної кількості церков поза Спільною через їх відмову від реєстрації, заборону в реєстрації або ж анулювання реєстрації місцевими органами; свавілля атеїстичної влади через адміністративний наступ на керівництво ВР ЄХБ і помісних церков; відсутність вищого органу євангельсько-баптистського братства – з'їзду представників помісних церков Радянського Союзу (з'їзди не проводилися з 1926 до 1963 р.) [5, с. 238 – 240].

Безпосереднім же приводом до розмежування в середовищі церкви ЄХБ, на думку церковних істориків, стали нове «Положення про Спільку ЄХБ у СРСР» та «Інструктивний лист старшим пресвітерам ВР ЄХБ» [5, с. 240]. І з цим важко не погодитися.

Зарубіжний дослідник В. Домашовець виокремлює три основні причини ферментації опозиції до ВР ЄХБ: 1) доктринальну; 2) політичну; 3) правову [3, с. 61]. Усі вони, як зазначає автор, з'явилися з 1950 р., але каталізували їх документи ВР ЄХБ, прийняті в грудні 1959 р. і спрямовані на цілковите самознищення церкви ЄХБ.

В. Заватський найголовнішою причиною наступу держави на релігію в СРСР називає конкуренцію між компартією й церквою ЄХБ у запеклій боротьбі за своїх активних прибічників [16, с. 132].

Канадський дослідник протоієрей Д. Константинов визначає початок релігійного руху спротиву 1957 роком. Причиною активізації невдоволених він вважає різкий партійно-державний тиск на релігію, який розпочався майже відразу після XX з'їзду КПРС [7, с. 10]. За словами Д. Константинова, ВР ЄХБ у 1945 р. стала на позиції «утрірованої лояльності до влади» та «безмежної й безпринципової лояльності до богоборчої діяльності диктатури» [7, с. 54]. У відповідь на це в церкві ЄХБ утворюється опозиція, яка взяла курс на організацію нелегальної релігійної діяльності, звільненої від пут диктатури, вливаючись, таким чином, до єдиного руслу релігійного руху опору, підсумовує дослідник.

Разом з тим сучасний конфесійний історик С. Савінський виокремлює два основні недоліки діяльності ВР ЄХБ, які в подальшому стануть фатальними: 1) Рада Співки отримала статус керівного органу, тоді як у практиці церкви ЄХБ вона повинна б бути лише виконавчим органом у міжз'їздовські періоди; 2) Положення ВР ЄХБ не передбачало проведення з'їздів представників помісних громад; саме з'їзд мав би бути найвищим органом Співки [15, с. 118].

Радянські дослідники баптизму основною причиною розмежування в церкві ЄХБ вважали системну кризу в конфесії, яка характеризувалася зменшенням кількісного та погіршенням якісного складу громад. У 1950-х – 1960-х рр., наприклад, поміж віруючих церкви ЄХБ був набагато більший відсоток жінок, ніж у 1920-х рр. За даними Б. Тихомирова, до кінця 1920-х рр. кількість жінок у баптистських і євангельських громадах становила від 50 до 70%. На початок 1960-х рр. цей відсоток значно зріс. У ряді областей України, як відзначали радянські автори, жінок-віруючих церкви ЄХБ – 75,3%, а за інформацією П. Степанова, у Запорізькій обл. їх було більше 80% [13, с. 18].

Друга ознака кризи в церкві ЄХБ та, що її основний склад становили люди похилого віку. Так, згідно з дослідженнями українських учених, віруючі церкви ЄХБ до 30 років складали в Донецькій обл. 3,6%, а в Запорізькій – до 5%. У сільських громадах цей відсоток був ще нижчий: наприклад, як зазначає В. Подоляк, до найстарішої громади Запорізької обл. – Нововасилівської – належав лише 1 чоловік віком до 40 років, усі інші – 50 – 80-літні [13, с. 18].

Третя ознака кризи полягала в тому, що переважна більшість віруючих конфесії – це люди, не зайняті в суспільному виробництві (пенсіонери, інваліди, домогосподарки). За даними радянських учених, в Україні з 675 опитаних віруючих лише 226 – пов'язані з суспільно-

виробничою діяльністю. Отже, непрацюючих з них 66,6%. До того ж, більшість працюючих – люди без кваліфікації [13, с. 19].

Іншою ознакою кризи церкви ЄХБ, на думку радянських дослідників, був той факт, що понад 80% віруючих мали початкову освіту або були взагалі малограмотними. У деяких областях цей відсоток був ще вищим [4, с. 33 – 38].

Уже за радянських часів у діяльності опозиційно налаштованих віруючих конфесії ЄХБ вбачали ідейно-політичне підґрунтя та визначали їх приналежність до різних політичних платформ. На основі цього доходили висновку про перетворення релігійної діяльності так званих «розкольників» у церкві ЄХБ на політичну опозицію до радянського законодавства про релігійні культу та органів партійної й радянської влади загалом.

Г. Ляліна проаналізувала соціальний склад опозиційних громад віруючих церкви ЄХБ. Звичайно, що її аналіз базований на класовому підході до визначення структури «відокремленців». До опозиціонерів-«екстремістів» вона віднесла: агресивно налаштованих пресвітерів, які з різних причин виявилися відстороненими від справ; малоосвічених віруючих з обмеженим політичним кругозором, занадто звуженими соціальними зв'язками; віруючих, які бачили вихід з кризи в релігійному вихованні дітей і боротьбі з атеїзмом; літніх віруючих, які не змогли виховати своїх дітей «у вірі» та намагалися виправдати себе перед церквою за такий «недогляд»; молодь з традиційно «екстремістських» сімей, яку підтримували антисупільно налаштовані батьки та яка виношувала кар'єристські цілі [1, с. 48; 9, с. 27 – 28].

Дослідниця виокремила кілька передумов і причин виникнення опозиції в середині ВС ЄХБ. Це, по-перше, надмірна централізація апарату ВР ЄХБ з одночасним послабленням обштинного самоуправління; по-друге, сепаратизм місцевих релігійних авторитетів, які намагалися посилити в громадах невдоволення керівництвом ВР ЄХБ і підкорити церкву своєму впливові; по-третє, опір окремих релігійних лідерів вимогам центру щодо чіткого виконання вказівок ВР ЄХБ і неухильного дотримання норм церковної дисципліни, що часто призводив до виходу зі Спільки услід відлученому пресвітерові частини віруючих, а то й громади загалом; по-четверте, це лояльне ставлення ВР ЄХБ до органів влади атеїстичної держави, що його опозиціонери оцінювали як штучний союз керівництва церкви ЄХБ з державою, налаштованою проти віруючих і церкви загалом; по-п'яте, старіння церкви, особливо її пресвітерсько-проповідницького складу, що актуалізувало питання про підготовку зміни керівних кадрів конфесії ЄХБ і допуск до служіння молоді та нових членів церкви; по-шосте, кампанія за «очищення» і «освячення» церкви через

відлучення від управління малоздібних осіб і тих, хто не виправдав довіри віруючих [9, с. 37 – 40].

До перерахованих Г. Ляліною категорій віруючих громад ЄХБ опозиційного напрямку В. Арестов долучає особливі, на його погляд, підгрупи. Він підкреслює: усі лідери «невдоволених» належали до так званих антисоціальних осіб, нерадянських чи, навіть, антирадянських елементів. Зокрема, колишні куркулі та підкуркульники (наприклад, Ф. Дергачов, В. Забава, Я. Обозний з Харкова), представники дореволюційного активу й активу 1920-х рр. поміж віруючих, колишні поліцаї, дезертири, зрадники радянської Батьківщини (М. Благиня з Харкова, О. Петренко з Коростеня Житомирської обл.), навіть кримінальні злочинці, засуджені за бандитизм, крадіжку соціалістичної власності, хуліганство тощо (М. Гончаров з Харкова), «екстремісти з хворобливим самолюбством і надзвичайною переоцінкою своїх здібностей», устремлінням до керування та «гіпертрофованого свавілля» (Г. Крючков, О. Прокоф'єв), носії відкритого політичного антирадянзму (Г. Вінс) тощо [1, с. 48 – 51].

Такий класовий підхід був притаманний радянській релігієзнавчій думці. Найбільшого розвитку він отримав у ідеологічній і пропагандистській роботі з населенням у формі наукового атеїзму. Але, разом з тим, окремі дослідники того часу намагалися відійти від цього.

Той же В. Арестов з-поміж причин розколу в братстві ЄХБ виокремлює наступні:

- унаслідок демократизації життя в 1950-х – 1960-х рр. після XX з'їзду КПРС виникли нездорові настрої в політично неосвіченому євангельсько-баптистському середовищі, які начебто гіпертрофовували помилки періоду культу особи. Владні органи, у свою чергу, у перші роки не дали відповідної ідеологічної відповіді, діяльність «екстремістів-релігійників» не зустріла широкої суспільної протидії;

- постанови ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді й заходи для її покращення» від 7 липня 1954 р. і «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» від 10 листопада того ж року на місцях практично не виконували та не підкріплювали широкими організаційними заходами;

- діяльність ВР ЄХБ щодо пошуку виходу з кризи, яка виявлялася в дотриманні законодавства про культу, трактованого окремими радикально налаштованими віруючими як привід до відкритої боротьби з керівництвом офіційного центру церкви ЄХБ за владу [1, с. 51 – 53].

І. Бражник до причин розколу церкви зараховує віросповідні відмінності між баптистами та євангельськими християнами. Він уперше наголошує на недопустимості недооцінки дії відцентрових сил усередині

церкви ЄХБ, зокрема невдоволення баптистів домінуванням у ній євангельських християн [2, с. 5 – 6].

Відомі спеціалісти О. Клібанов і Л. Мітрохін також акцентують на тому, що вже з самого початку існування ВС ЄХБ відбувалася прихована боротьба, яка супроводжувалася утворенням в общинах різних груп, а часто й розколом місцевих громад. Дослідники виокремлюють кілька причин подібних міжусобиць:

а) механічний спосіб об'єднання церкви баптистів з церквою євангельських християн, штучність якою була підкреслена приєднанням Християн віри Євангельської (ХЄВ і ХВЄ), тобто п'ятидесятників – релігійної течії, достатньо далекої і від баптистів, і від євангельських християн. Кожен учасник такого об'єднання дбав про власні цілі: баптисти сподівалися отримати централізовану організацію й об'єднати свої розпорошені громади; євангельські християни ставали співвласниками великої церкви, значно потужнішої за свою окрему спілку; п'ятидесятники отримали б статус зареєстрованої релігійної організації [10, с. 77];

б) протиріччя між релігійною концепцією церкви ЄХБ і повсякденністю, світовідчуттям, психологічним складом більшості радянських людей;

в) кризовий стан церкви ЄХБ: постійний ріст питомої ваги віруючих старшого віку; типовою фігурою громади ЄХБ стає жінка старшого віку, слабко пов'язана з виробничим колективом [6, с. 16 – 19].

Л. Мітрохін поміж причин розколу в церкві ЄХБ називає такі, з якими ми можемо погодитися: а) посилення курсу партії на «викорінення» релігії та адміністративні обмеження діяльності церкви, що виливалося в проведенні широкої й цілеспрямованої кампанії з розвалу релігійних об'єднань «зсередини»; б) ріст кризового стану церкви ЄХБ, який особливо виявлявся в загостренні внутрішніх протиріч між баптистами, євангельськими християнами та п'ятидесятниками; в) завеликий сервілізм верхівки ВР ЄХБ, котра нічого не протиставила натискові наглядових органів і не дотримувалася давніх традицій власної церкви. Цим ВР ЄХБ викликала незадоволення віруючих та дала можливість членам Ініціативної групи звинуватити «офіційне керівництво церкви у викривленні корінних принципів і основних традицій баптистської церкви» [11, с. 412 – 413].

Учений до причин розколу в середовищі віруючих громад ЄХБ також відносить факти, коли ідейну боротьбу з релігією підмінювали грубістю, адміністративним тиском на віруючих. Неповага до релігії переростала в неповагу до людей, у сумніви щодо щирості віруючих; їх погляди оголошували «безглуздими», досить часто їм відмовляли в почутті

патріотизму та громадянськості. Часті випадки адміністрування були сприятливим ґрунтом для посилення опозиційних настроїв віруючих щодо радянського законодавства про культу [10, с. 88].

Разом з тим безпосередніми причинами активізації відцентрових сил у церкві ЄХБ варто назвати завеликі, на думку частини віруючих, поступки «зовнішнім» (так згідно з новозавітною традицією іменували представників комуністичної влади). А ще тривалі гоніння, переслідування, арешти й заслання призвели до того, що братству ЄХБ не вистачало мудрих та відповідальних служителів з достатнім духовним досвідом і богословською підготовкою [5, с. 238].

Велику роль у цьому процесі відіграло те, що загальні з'їзди конфесії ЄХБ тривалий час не проводили взагалі, а керівництво ВР ЄХБ самочинно поповнювало свій склад новими членами [14, с. 136].

Посилаючись на окремі вище перелічені передумови, В. Подоляк називає розкол у євангельсько-баптистському братстві наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. третьою кризою євангельської та баптистської ідеологій [12, с. 230].

Таким чином, найголовніша причина розділення в братстві ЄХБ – політика атеїстичної держави, спрямована на повне викорінення релігії і церкви в країні. Вона проводилася трьома головними напрямками:

а) ідеологічна боротьба у формі антирелігійної пропаганди, до якої активно залучали всі школи та виші, пресу, радіо, кіно, телебачення; використовували клуби, лекторії, будинки просвіти; влаштовували вечори запитань і відповідей, спеціальні заходи на підприємствах та установах і багато іншого. Ідеологічну війну вели з перших років і до останніх днів існування радянської влади, але її апогей випав на 1950-ті – 1970-ті рр.;

б) фізичне нищення шляхом репресій, яке включало увесь арсенал насильницької системи придушення, починаючи зі звільнення з роботи й відрахування з вишів і закінчуючи постановами й вироками «трійок» на тривалі терміни ув'язнення, заслання чи навіть смертну кару. Усі правоохоронні органи, як то міліція, прокуратура та суд, міністерство юстиції, міністерство МВС, КДБ, в'язниці, табори, місця заслань, а також міністерство освіти, шкільні і громадські організації, міськвиконкоми, райкоми, міськкоми, обкоми та ЦК партії були спрямовані проти будь-яких виявів релігійності. За всю історію людства найжорсткішою щодо релігії була радянська карально-винищувальна машина «ВНК-ОДПУ-НКВС-МДБ-МВС-КДБ»;

в) політична активність з метою проникнення до середовища церковних організацій задля внутрішнього підриву їх діяльності через тиск на релігійних лідерів і керівників церковних органів управління. У

нашому випадку мова йде про Президію ВР ЄХБ та більшість її представників (старших пресвітерів областей) у регіонах.

Опозиція поміж віруючих до релігійної політики держави й діяльності ВР ЄХБ упродовж 1950-х рр. існувала в латентній формі. Релігійне дисидентство на рубежі 1950-х – 1960-х рр. відвернуло головний удар владних структур від зареєстрованих громад ЄХБ та скерувало на себе увагу міжнародної громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арестов В. Н. Баптизм без маски: Критика идеологии и практики современного баптизма / В.Н.Арестов. – Х.: Вища школа, 1983. – 121 с.
2. Бражник И. И. Генезис и социальная сущность движения баптистов-»инициативников»: автореф. дисс... канд. филос. наук: спец. 09.00.06 «Научный атеизм» / И.И.Бражник. – М., 1969. – 17 с.
3. Домашовець В. Український Євангельсько-Баптистський рух в його 150-літній ювілей. 1852 – 2002 / В.Домашовець. – Морріс Плейнс – Луцьк: Християнське життя, 2002. – 95 с.
4. Дулуман Е. Современный верующий: Соц.-психол. очерк / Е. Дулуман, Б. Лобовик, В. Танчер. – М.: Политиздат, 1970. – 176 с.
5. История Евангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: Изд-во ВСЕХБ, 1989. – 624 с.
6. Клибанов А. И. Кризисные явления в современном баптизме / А.И.Клибанов, Л.Н.Митрохин. – М.: Знание, 1967. – 62 с.
7. Константинов Д. (прот.). Религиозное движение сопротивления в СССР / Д. Константинов. – Канада: Изд-во СБОНР, 1967. – 71 с.
8. Крючков Г. К. 20 лет по пути возрождения: Слово на юбилей Председателя Совета Церквей ЕХБ Г. К. Крючкова / Г.К.Крючков // Вестник истины. – 1981. – №3 – 4.
9. Лялина Г. с. Баптизм: иллюзии и реальность / Г.С.Лялина. – М.: Политиздат, 1977. – 175 с.
10. Митрохин Л. Н. Баптизм / Л.Н.Митрохин. – М.: Политиздат, 1966. – 264 с.
11. Митрохин Л. Н. Баптизм: история и современность: Философско-социологические очерки / Л.Н.Митрохин. – СПб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного ин-та, 1997. – 477 с.
12. Подоляк В. А. Особенности и социальная сущность идеологии современного баптизма: дисс... канд. филос. наук / В.А.Подоляк. – К., 1967. – 262 с.
13. Подоляк В. О. Баптизм: криза віровчення / В.О.Подоляк. – К.: Політвидав України, 1978. – 120 с.

14. Религия и права человека: На пути к свободе совести. Вып. III / Л.М.Воронцова и др. (сост.); с.Б.Филатов (ред.). – М.: Наука, 1996. – 299 с.
15. Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма: учеб. пособие / с.Н.Савинский. – Одесса: Одесская Богословская Семинария, 1995. – 128 с.
16. Sawatsky W. Soviet Evangelicals since World War II / W.Sawatsky. – Kitchener (Ontario); Scottdale (Pennsylvania): Herald press, 1981. – 528 p.

* * *

УДК 631.145 (477) «20/...»

Т. Оніпко

ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АГРОКЛАСТЕРІВ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті висвітлено досвід створення та особливості розвитку агрокластерів у різних регіонах України на початку ХХІ ст. Зроблено висновок про те, що проблема кластеризації аграрного сектору економіки України нині є актуальною і такою, що потребує ґрунтового наукового аналізу та підтримки на загальнодержавному рівні.

Ключові слова: агрокластер, соціально-економічний розвиток, регіон, інновації, конкурентоспроможність, екологічно чиста продукція.

Вступ України до Світової Організації Торгівлі у квітні 2008 р. вимагає від України реалізації активної економічної політики, спрямованої на посилення її конкурентоспроможності. До цього часу підтримка розвитку перспективних малих та середніх підприємств, які створюють продукти з високою доданою вартістю, у тому числі в аграрному виробництві, не отримувала достатньої уваги з боку держави. Світовий та вітчизняний досвід свідчать про те, що аграрна сфера є важливою складовою національної економіки. Успішний її розвиток – це запорука продовольчої безпеки країни, підвищення рівня та якості життя населення. Агрокластери успішно функціонують в США, Канаді, Італії, Франції, Данії, Швеції, Португалії, Білорусі, Казахстані та інших країнах. Формування кластерів в аграрному секторі сприяє розвитку регіонів, сільських територій, зростанню конкурентоспроможності галузей сільського господарства та АПК, залученню інвестицій, посиленню інноваційної діяльності, збільшенню кількості робочих місць.